

TUNA VİLAYET GAZETESİ*

Doç. Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU**

Gerek Tanzimat basını, gerekse basın tarihimizin tümü üzerinde yapılmış bilimsel, özgün çalışmaların yetersizliği söz götürmez¹. Bu bağlamda en büyük bilgisizlik vilayet gazeteleri konusundadır. Oysa “aydın mutlakiyeti” ya da “despotik modernleşme” diye nitelenen Tanzimat hareketinin *sui generis* uygulamalarından birisi olan vilayet gazeteleri, Batı'nın o kendine özgü gelişme çizgisinden ayrı düşmüş geleneksel bir toplumu yukardan değiştirmede yönetici elite potansiyel olanaklar sunuyordu.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda basının doğuşu ve gelişmesi Batı'dakine benzemiyordu. Bizde gazetelerin ortaya çıkışı ne XVII. yüzyıl sonu, ne de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gazetelerin Batı'da bugünkü haline gelene değin geçirdiği evrimle benzerlik göstermiyordu. XVII. yüzyılda Avrupa'da, dönemin yükselen sınıfı burjuva zinin, her anlamda haber alma ihtiyacını karşılamak amacıyla, haber mektuplarından (newsletter, broadsheet vs.) türeyen gazetelerin gelişmesine tanık olunmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ise, dünyanın büyük metropollerinde, kitlesel anlamda hem bir haber hem de bir siyasal ve kültürel “manipulation” aracı olan günümüz gazetelerinin doğuşunu görüyoruz. Oysa bizde, bu tür kendiliğinden ve yukarda anılan ihtiyaçların dayattığı bir gelişme söz konusu olmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete çok daha farklı bir ihtiyaca cevap vermek üzere ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyaç, kısaca “yukardan” modernleşme, gazetelerin bu bağlamdaki rolü de “tenvir ve terbiye” idi. Nitekim

* Bu çalışma 1984 yılı Nisan'ında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nce düzenlenen “Tanzimat'ın 145. Yıldönümü Sempozyumu”na sunulmuştu. Aradan geçen altı yıldan fazla süre içinde yayınlanamayan metin, kısaltılması dışında pek az değiştirilmiştir.

** Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

1 Bu alandaki belki de tek istisna *Takvim-i Vekayi* üstüne yapılan çalışmalardır. Özellikle son yıllarda Nesimi Yazıcı ve Orhan Koloğlu'nun katkıları daha önceki çalışmalarla birleşince bu ilk Türkçe gazetemizi daha iyi tanıır olduk.

ilk vilayet gazetesi olan *Tuna*'nın ilk sayısındaki sunuş yazısında aynen şöyle denilmekteydi:

“Ahalisi vukuf-u malûmat ve hüsn-ü ahlâk ve adât ile yolunu düzeltmiş olan memlekette efrad-ı nâs hukuk-u meşruyesini temin eden bütün nizama riayet için vesait-i muhabereye muhtaç olarak vazifesini ifa ve idare eder. Binaenaleyh, halkın ve bir memleketin emniyet ve mamuriyet ve saadet-i hâli için iptidaen lâzım ve vacip olan tedbir, izale-i cehalet ve hüsn-ü terbiyet kaziyeleri olup bunun usulü dahi bir taraftan esbabının tamim ve teshili... usûl ve kavaidin tesis ve neşri ile vücuda geldiğinden ve asrımızda fenn-i tab'îyyat bu misullü teshilâtın makinesi olduğundan ... merkez-i vilayette bir matbaa vaz' ve ihdas edilmiştir.”²

Tanzimat dönemi XVIII. yüzyıl sonlarında başlayan Osmanlı yenileşme ve modernleşmesinin yeni bir hız ve atılım kazandığı bir dönem oldu. Bu dönemi, basın açısından, başlıca iki çerçevede incelemek mümkündür ki bunlardan birincisi İstanbul basını, diğeri ise taşra basınıdır. Tanzimat dönemi taşra basınının en karakteristik özelliği ise vilayet matbaa ve gazeteleri idi.³

XX. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul dışında 29 yerde vilayet matbaaları faaliyette idi. Aynı şekilde XX. yüzyılın başında Osmanlı Vilayetlerinin 25'inde vilayet gazeteleri yayımlanmakta idi. Anılan dönemde vilayet matbaalarının yaklaşık % 72'si o vilayetin ilk matbaası, gazetelerin ise yaklaşık % 80'i o vilayette yayınlanmış ilk gazete oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulduğu günlerde, işlevlerini tamamen yitiren, “vali ve mutasarrıfların... bir kaside mecmuası” olarak nitelenen vilayet gazeteleri ve onların ardındaki matbaalar, esas olarak merkezin taşrayı bilgilendirme ve yönlendirme işlevlerine hizmet amacı gütmekle birlikte,

- Vilayetlere gazete ve matbaanın girmesi,
- Bölge gazeteciliğinin doğması,
- Kamu oyunun oluşmasının sağlanması,

² *Tuna Gazetesi*, 3 Mart 1865 (16 Şevval 1281), s. 1.

³ “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Basını Üzerine Gözlemler” başlıklı bir bildiriye Dr. Ali Birinci ile birlikte, ODTÜ'de düzenlenen Tanzimat'ın 150. yıldönümü sempozyumuna sunduk. Sempozyuma sunulan bildirilerin bir kitap halinde yayımlanması için çalışmalar sürmektedir.

— Yönetimle yönetilenler arasında bir iletişim kanalının oluşturulması,

gibi önemli işlevleri yerine getirmişlerdir.⁴

Ancak bu vilayet matbaa ve gazetelerinin belki de en önemli özelliği, taşrada, çöldeki vahalar benzeri birer kültür adacıkları oluşturmuş olmalarıydı. Bu kurumlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı taşrasında her halde azımsanmayacak etkiler yaratmışlardı.

XX. yüzyılın başında, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan yörelerde toplam 145 matbaa faaliyeteydi. Üçü resmi olmak üzere bu matbaaların 90 tanesi İstanbul'daydı. (İstanbul'daki matbaaların yaklaşık %67'sinin azınlıkların ya da yabancıların elinde olduğunu belirtelim.) İstanbul dışındaki matbaaların dağılımı ise şöyle idi:

— Aydın Vilayeti 33 matbaa;

— Edirne Vilayeti 5 matbaa;

— Trabzon Vilayeti 4 matbaa;

— Hüdavendigâr Vilayeti 3 matbaa ve geriye kalan vilayetlerde ise toplam 10 matbaa.⁵ Yukarıda sayılan vilayetlerin dışında kalan yerlerdeki 10 matbaanın tamamının resmi vilayet matbaaları oluşu da ayrıca dikkate değer bir olgudur.

İşte bu ilginç gelişimin öncüsü, ilk örneği, deyim yerinde ise pilot projesi, Tuna Vilayet Matbaası ve *Tuna Gazetesi*'dir. İmparatorluğun taşra yönetiminin yeniden düzenlendiği bir dönemde oluşturulan Tuna Vilayeti'nin başına getirilen Midhat Paşa'nın ilk işlerinden birisi vilayette bir matbaa ve gazete kurmak olmuştur. *Tuna*'nın ilk sayısı 3 Mart 1865 (16 Şevval 1281) tarihli dir. İ.H. Tefvik Okday son sayısının 1 Haziran 1877 tarihini taşıdığını bildirmektedir.⁶ Gazetenin faaliyetini, Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle bir top mermisinin idarehanesine isabet etmesi sonucu durdurduğu rivayet edilmektedir.⁷

Tuna gazetesinin 1-52'nci sayılarından oluşan eksiksiz bir koleksiyon İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İki dilde, Türkçe ve Bulgarca olarak yayımlanan gazetenin her sayısı dört sayfadır. Sayfa boyutları, 1-8'nci sayılarda 37 cm. × 26 cm. ve her sayfa üç sü-

4 İsmail Eren, "Tuna Vilayet Matbaası ve Neşriyatı 1864—1877", *Türk Kültürü*, C. III, S. 27, Ocak 1965, s. 311—318.

5 *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Dersaadet, 1318, s. 923—1154.

6 İsmail Hakkı Tefvik Okday, *Bulgaristan'da Türk Basını*, Ankara, t.y., s. 160—166.

7 a.k.

tun üzerine dizilmişken, 9'uncu sayıdan itibaren sayfa boyutlarının 54 cm. × 36 cm., her sayfanın ise dört sütun olduğunu görüyoruz. İlk sekiz sayıda gazetenin bütün içeriği Havadis-i Hariciye, Havadis-i Dahiliye ve İlânat adı altında üç kümede toplanırken; daha sonra Mevâdd-ı Umumiye, Mevâdd-ı Hususiye, Havadisât-ı Hariciye ve İlânat diye dört başlık altında toplanmıştır. İlk 7-8 sayıdan itibaren bölüm başlıklarının (manşetlerin) daha büyük harufatla ve daha dikkat çekici bir şekilde yazıldığı görülmektedir.

Tuna'nın tirajına ilişkin iki küçük ipucuna sahibiz. Gazetenin beşinci sayısında abonelerin miktarının 529'u bulunduğu haber verilmektedir. Onuncu sayıda ise abone miktarının 1300'ü aştığı duyurulmaktadır. Elimizdeki bu bilgiler, 1869 yılında Bursa'da yayınlanmaya başlanan *Hüdavendigâr* adlı vilayet gazetesinin tirajı ile karşılaştırıldığında daha fazla anlam kazanmaktadır. Zira, *Hüdavendigâr* gazetesine gönderilen bir okuyucu mektubundan, bu gazetesinin Bursa'da "ancak 80-100 kadar" satıldığını öğreniyoruz.⁸

Gazete vilayet matbaasında basılmaktadır ve gazete ile matbaanın kadrosu iç içe geçmiş durumdadır. Gazete ve matbaanın birlikte, esas olarak beş bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlar Hurufat, Makine, Taşbaskı (Litoğrafya), Mücellithane ve Depo bölümleridir. Matbaada Türkçe, eski ve yeni Slavca, Fransızca ve Rumca malzeme basmaya olanak verecek beş tür hurufat bulunmaktadır. Litoğrafya bölümünde dört, matbaa bölümünde ise iki makine çalışmaktadır.⁹

Gazete ve matbaada çalışanların sayısının yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. 1285 (1896) tarihli *Tuna Vilayet Sâlnamesi*'ne göre gazete ve matbaada çalışanların toplamı on kişi iken, bu sayı, 1290 (1874) *Sâlnamesi*'nde 17'ye, 1293 (1877) *Sâlnamesi*'nde ise 34 kişiye çıkmıştır. Gerek matbaa ve gazetenin kadrosunun gelişmesinden, gerekse başka vilayetlerin matbaa ve gazetelerinin kadrolarıyla yapılan karşılaştırmalardan, *Tuna*'da bu faaliyetin etkin ve ciddi olduğunu anlıyoruz. Nitekim, 1869 yılında Tuna matbaasında on kişi çalışırken, 1871 yılında Erzurum'daki *Envar-ı Şarkıyye* gazete ve matbaasında sekiz kişinin çalıştığını biliyoruz. Aynı şekilde, 1877 yılında Tuna matbaasında toplam 34 kişinin çalışmasına karşılık, 1874 yılında *Hüdavendigâr* matbaasında yalnızca yedi kişi görev yapıyordu.¹⁰

8 Faruk Üsküdarî, "Bursa'da İlk Gazete", *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, 1971, s. 121.

9 Eren, a.g.m., s. 313.

10 *Salname*, *Hüdavendigâr Vilayeti*, Matbaa-yı Vilayet, 1290, s. 47.

Bir fikir edinmek ve karşılaştırma yapabilmek amacıyla, 1869 ve 1877 yıllarında Tuna vilayet matbaasının kadrosu, anılan yılların sâlnamelerinden aşağıya aktarılmıştır:

1285 (1869) tarihli *Tuna Vilayet Sâlnamesine* Göre

Tahrir-i Evvel Cenap Bey
Matbaa Müdürü Ethem Efendi
Fransızca Mütercimi Midhat Efendi
Muharrir-i Sâni Salim Efendi
Umur-u Muhasebe Kâtibi Selim Efendi
Bulgarca Mütercimleri (iki kişi)
Litoğrafyacı Yusuf Ziya Efendi
Türkçe Başmürettibi Hafız Zühtü Efendi
Bulgarca Başmürettibi Nikola Efendi

1293 (1877) *Tuna Vilayet Sâlnamesine* Göre

(Matbaanın) Nâzırı Mektubi-i Vilayet Ahmet Bey
Muharrir Enverî Efendi
Matbaa Müdürü ve Litoğraf Yusuf Ziya Efendi
Bulgarca Mütercimi
Umur-u Hesabiye Kâtibi Ahmet Efendi
Umur-u Hesabiye Kâtibi Muavini Tahir Efendi
Türkçe Mürettepleri (Dört kişi)
Bulgarca Mürettepleri (Dört kişi)
Gazete Müvezzileri (iki kişi)
Mücellid Solomon Usta
Makinist Nikola Usta
Makinist Sami Usta
Maaşlı Hademler (Onbeş nefer)

Yine 1877 Sâlnamesi'nden öğrendiğimize göre, ayrıca, Rusçuk Islahanesi'nden sekiz "nefer şakird" de matbaada çalışıyordu.

Tuna vilayet gazetesi ve matbaası, önemli kişilerin yetiştiği bir okul görevi de yapmıştı. Matbaanın kurucusu Vali Midhat Paşa, daha sonra Sadrazamlığa kadar yükselmiş, ilk Osmanlı anayasasının hazırlayıcılarından birisi olmak onurunu kazanmıştı. Edebiyat tarihimizde "hace-i evvel", basın tarihimizde ise "yazı makinesi" lâkabıyla anılan Ahmet Midhat Efendi mesleğe *Tuna* gazetesinde başlamıştı. Giritli Selim Sırrı

Paşa, hattat Yusuf Ziya Efendi bu gazetede yetişmiş Osmanlı aydınlarından ikisiydi. Daha sonra Başbakanlık yapacak olan Dragon Tskanov ve pek çok Türkçe-Bulgarca alfabe ve sözlük yazmış olan İvan Çorapçiyev ise bu gazetenin yetiştirdiği Bulgar entellektüellerinden ikisiydi.¹¹

İsmail Eren'in verdiği bilgiye göre *Tuna* gazetesi 8 Nisan 1871 ve 40 Ocak 1872 tarihleri arasında "ilâve" de yayınlamıştır.¹²

Gazetenin ilk 52 sayısında fiyatının 40 para olduğunu görüyoruz. Bu fiyat, sayısı 20 para olan *Hüdavendigâr*'a göre bir kat pahalı, 60 para olan *Envar-ı Şarkiyeye*'ye göre ise % 50 ucuzdur.

Tuna'nın yazı dilinin dönemine göre oldukça sade ve anlaşılır olduğu söylenebilir. Her sayıda "sürmanşet"te yer alan aşağıdaki duyuru dilinin sadeliğine güzel bir örnektir:

"İşbu gazete dahilî ve haricî her türlü mebahisi şamil olarak haftada bir def'a Çarşamba günleri çıkar. Bir seneliği 40 ve altı aylığı 20 kuruşa ve beher nüshası 40 parayadır. Dahil-i vilayetten maada mahaller için bu fiyata posta ücreti zammolunur."

Bu arada öteki vilayet gazetelerinden, bizim incelediğimiz, *Hüdavendigâr*'ın da oldukça sade ve anlaşılır bir dili olduğu belirtilmelidir.

	Haber ve Yazı Sayısı	Toplama Oranı
"Dahili" Haberler	136	% 59
"Harici" Haberler	62	% 27
"İlanat"	32	% 14
Toplam	230	% 100

Tuna gazetesinin içeriğini ana çizgileriyle gözlemleyebilmek için 52 sayılı koleksiyonun 11 sayısı (5 sayıda bir sayı) taranmıştır. Söz konusu 11 sayıda toplam 230 haberin yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla sayı başına düşen haber ya da yazı sayısı 20'yi aşmaktadır. *Tuna*'nın incelenen haber ve yazılarının dökümü yukardaki gibidir. Buna göre, ilânlarla birlikte gazetenin içeriğinin % 73'lük bir bölümü iç haberlerden

11 Eren, *a.g.m.*, s. 314—315.

12 *a.k.*, s. 317.

meydana gelmektedir. Bu, ülkede ve çevrede olup bitenlere karşı duyarlı bir tutumu yansıtmaktadır. Anılan iç olaylara ilişkin haber ve yazıların kendi içindeki biraz daha ayrıntılı dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

İlgili Olduğu Konu	Dahili Haberlere Oranı (%)	Ait Olduğu Yöre		
		Tuna	İstanbul	Taşra
A- Yönetime İlişkin (57 adet)	% 42	55	2	—
1. Adli Konular (15 adet)		15	—	—
2. Mülki Konular (22 adet)		20	2	—
3. Mali Konular (10 adet)		10	—	—
4. Askeri Konular (3 adet)		3	—	—
5. "Tevcihât" (7 adet)		7	—	—
B- İktisadi ve Sosyal Hayata İlişkin (25 adet)	% 18	23	—	2
C- Kültür-Sanat-Eğitim Hayatına İlişkin (11 adet)	% 8	9	1	1
D- Sağlıkla İlgili (13 adet)	% 10	12	1	—
E- Günlük Olaylar (16 adet)	% 12	14	2	—
F- Hava-Yol-Ulaşım (5 adet)	% 4	4	1	—
G- Makaleler (3 adet)	% 2	3	—	—
H- Diğer (6 adet)	% 4	—	—	—

Bu haber ve yazı dağılımının en dikkat çeken yanı, iç haberlerin büyük ağırlığının genel olarak yönetime, özel olarak da "adli", "mülki", ve "mali" konulara ilişkin oluşudur. Bir başka çarpıcı özellik ise, haberlerin çok büyük bir çoğunluğunun Tuna Vilayeti'ni ilgilendirmesi, İstanbul ve taşraya ilişkin haberlerin gazetede ancak çok küçük bir yer tutmasıdır. Bu iki olgu, bir yandan vilayet gazetelerinin "sebeb-i hikmet"ini açıklarken, bir yandan da bölge gazeteciliği açısından vilayet gazetelerinin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, sağlık haberleriyle birlikte, iktisadi ve sosyal hayata ilişkin haberlerin önemlice yer tuttuğunu, buna karşılık sıradan günlük olaylara da -çok fazla ağırlık tanınmamakla birlikte- yer verilmiş olduğunu görüyoruz. İktisadi haberler içinde bayındırlık faaliyetleri, sağlıkla ilgili haberler arasında ise özellikle salgın hastalıklara (kolera gibi) karşı korunma yöntemlerinin büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Gazetenin, bir yandan halkı haberli kılarlarken, bir yandan da yönlendirmeyi ve "tenvir ve terbiye" etmeyi amaçladığı görülmektedir.

Tuna'nın dış haberleri (62 haber) toplam haberlerin yaklaşık dörtte biri (% 27) kadardır. Başka gazetelerden aktarılan haberlerin hemen tümü dış olaylara ilişkindir. Bu tür haberler, toplam dış haberlerin yaklaşık % 30'u kadar bir yer tutmaktadır. Öte yandan *Tuna*'da yer alan dış haberlerin dağılımı da ülkeler itibariyle şöyledir:

Dış haberlerin yaklaşık % 75'i Avrupa, % 11'i Amerika ve % 14'ü de diğer ülkelere ilişkindir. Dış dünyaya ilişkin haberlerin geniş ölçüde iktisadi-sosyal sorunlarla ilgili oluşu da dikkat çekicidir. Dış dünyadaki politik gelişmelere pek fazla yer verilmediği gözlenmektedir.

Gazetenin önemli bölümlerinden birisi de "ilânat" bölümüdür. Gazetenin toplam içeriği içinde yaklaşık % 14'lük bir yer tutan ilânların dağılımı aşağıdaki gibidir:

	Sayısı	Oranı
Kamusal ilânlar	24	% 75
Özel ilânlar	8	% 25

Kamusal ve özel ilânların ilişkin oldukları konular itibariyle dağılımları ise şöyledir:

	Yönetmel	İktisadi-Sosyal	Eğitsel
Kamusal ilânlar	(8) % 33	(12) % 50	(4) % 17
Özel ilânlar	(2) % 25	(4) % 50	(2) % 25

İlânların büyük bir çoğunluğu resmi nitelikte ilânlardır. Kamusal ilânlar arasında % 50'lik bir bölüm yol yapımı, köprü tamiri, sulama, malsandıkları vb. iktisadi-sosyal konulara ayrılmıştır. Resmi ilânlar arasında, "mektep ve mabedlerde okunacak kitapların, emsallerinden yüzde on daha ucuza tab olunacağından", "vücuda ve hâlce iktidarı olan dilencilerin hükümet memurlarınca tutulup te'dib edileceğine" ve "ruhatsız silahla gezmenin yasaklandığı"na kadar çok değişik konuların yer aldığı gözlenmektedir.

İlk vilayet gazetesi olan ve vilayet gazetelerinin en başarılılarından birisi sayabileceğimiz *Tuna*'nın 1-52 sayılarının incelenmesinden çıkan sonuçları şöylece özetleyebiliriz:

— Bir kere *Tuna* her anlamda bir bölge gazetesidir. Yayınlandığı bölgenin haber ve sorunlarına öncelik vermektedir.

— Gazetenin asıl işlevi ve amacı, belde sakinlerini kendi sorunlarından haberli kılmak ve bir anlamda katılmalarını sağlamaktır. Sağlık, yol yapımı, mal sandıkları ve asayiş konularında öncelikle liva, kaza ve nahiye düzeyindeki yöneticilerin ve beldenin ileri gelenlerinin “enforme” edilmesine öncelik verildiği anlaşılmaktadır.

— *Tuna*'nın gazetecilik yönünden de oldukça başarılı sayılması gerekir. Binin üzerinde tirajı, anlaşılır dili, ilgiyle ve kolay okunur üslûbuyla *Tuna* gazetesi yayınlandığı dönem için oldukça başarılı bir gazeteciliği sergilemektedir.

— Çok daha sonraki dönemlerde, vilayet gazeteleri için -kısmen haklı olarak ileri sürülen- “kaside mecmuası”, yöneticilerin “ücretli meddahı” vb. nitelermelere, *Tuna* gazetesinin lâıyk görülemeyeceği açıktır.